

PRAMENY VIDĚNÍ V. B. JESTŘÁBSKÉHO

Nesnadná otázka pramenů určitého starého literárního díla bývá zpravidla řešena v rámci poznámkového aparátu kritických edic. Zřídka na ni najdeme odpověď ve studiích, jak to např. učinil Josef Pelikán ve spise Balbínovy pomůcky a prameny¹ nebo Antonín Škarka na některých místech své knihy Fridrich Bridel nový a neznámý.² Uvádím záměrně dvě svým vznikem od sebe více než tři desetiletí vzdálené práce o spisovatelích barokních, neboť tento úsek českého literárního vývoje si z hlediska heuristiky zaslouží zvláštní pozornosti. Zde bude třeba prozkoumat pramennou základnu homiletiky, legendistiky i jiných žánrů. U některých tištěných děl bude badateli dobrým vodítkem literatura uváděná in margine nebo v textu nebo v indexu či rejstříku, ale většinou bude odkázán na pracné zjišťování pramenů, což teprve vytvoří předpoklady pro hodnocení díla z hlediska původnosti.

Jedním z českých barokních spisovatelů, kteří ve svých spisech zanechali poznámky a zmínky pramenného rázu, jež však je třeba rozšířovat a zpřesňovat, je Valentin Bernard Jestřábský. Tento ostravský rodák (nar. 1630), působící po vysvěcení v r. 1663 na několika místech, nejdéle (od r. 1667 do své smrti v r. 1719) jako farář ve Veverské Bítýšce u Brna, psal česky a latinsky. Latinsky napsal dva velké homiletické soubory *Opus novum tripartitum concionum moralium* (třídílný, Brno 1712) a *Concionator extemporaneus* (dvojdílný, Brno 1717). Byly určeny především kněžím, kdežto své české spisy určoval Jestřábský lidu, hlavně venkovskému. Jejich tematika je náboženská a moralistní, jak svědčí už názvy: *Knížka pobožná o svatých anjeliích* (Olomouc 1699); *Stellarium novum*, to jest *Knížka pobožná o blahoslavené Panně Marii* (Olomouc 1701); *Kazatel domácí* (Brno 1709); *Colloquium parthenium super canticum B. V. Mariae Magnificat*, to jest *Rozmlouvání duchovní svatého Jozefa s blahoslavenou Pannou Marií* (Brno 1710); *Colloquium SS. senum super canticum S. Simeonis*, to jest *Rozmlouvání duchovní svaté Anny prorokyně s S. Simeonem* (Brno 1711); *Katechismus domácí pod titulem a způsobem Rozmlouvání hospodáře s hostem* (Olomouc 1715, znovu tamtéž 1723); *Vidění*

¹ Praha 1936.

² Praha 1969.

rozličné sedláčka sprostného (1. vyd. patrně v Opavě 1710, 2. vydání Opava 1719).³

Ve Vidění, obsahujícím 37 kapitol (označených slovem „vidění“, což je česká podoba středověkého „visio“), vystupují dvě postavy: sedlák toužící po poznání a jeho průvodce anděl, který sedláčka provází světem a poučuje ho v duchu katolické mravouky a věrouky. Při tom na nejednom místě probleskuje sociální kritika vedená zezdola proti zahálčivé a jinak hříšné šlechtě i měšťanstvu, a Vidění se tak začleňuje do české pobělohorské literatury pololidové. Formálně jde o dialog anděla se sedláčkem, ale fakticky jsou tu dlouhé promluvy obou aktérů, většinou anděla, jemuž sedláček nijak neoponuje — dílo tedy není založeno na střetávání protichůdných názorů. Způsob podání je blízký lidovému čtenáři, avšak rušivě působí zkratkovitě, většinou latinské citace pramenů. Do textu je tak neústrojně vnášena těžká učenost, kterou autor dokonce někdy obdaří promluvu prostého sedláčka, např.: „Nacházím také v knize Ezechiele proroka v kapitole 2. a 3., jak Pán Bůh tomu prorokovi poručil kázati slovo Boží...“ (XIX. kap.) nebo jinde sedláček svou repliku o pravoslavných Rusech končí bibliografickou poznámkou, že „o tom píše Sigis. Herberst. et ex eo Gumpennb. Cent. 7., Imag. 603“ (XX. kap.). To jsou až komické důkazy autorova nezájmu o stylistickou diferenciaci a jazykovou charakteristiku postav a také důkazy dominantního postavení kazatelské metody a dobové bibliografické šablony ve Vidění. Ovšem před literárního historika stavějí díla tohoto typu úkol identifikovat prameny, které jistě nemají význam jen pro jedno dílo a jednoho autora, ale i pro kulturní ovzduší celé epochy.

Citovaný spis o 304 stranách osmerkového formátu⁴ obsahuje množství odkazů na literaturu i termínů historických a zeměpisných. Tyto odkazy a termíny mají z hlediska syžetu různou důležitost — nepochybně podružného významu jsou termíny historické a geografické vyskytující se většinou v exemplech, nezřídka v podobě zkomolené a v kontextu pseudohistorickém. Avšak základní význam mají ve Vidění tři prameny: bible, Flores exemplorum... sive Catechismus historiae Antonia Dauroutia a Magnum speculum exemplorum Ioannesa Majora.

³ Jako první věnoval Jestřábskému pozornost Jan V. Novák v článku *O literární činnosti Valentina Bernarda Jestřábského*, ČM 1889, str. 373–386. Po něm Karel Eichler v článku *Valentin Bernard Jestřábský, farář a spisovatel (1630–1719)*, *Obzor* (vydávány v Brně) 1890, str. 129–133 a 146–148. Dále Vojtěch Martinek, *Zapomenutý Ostravan*, XXXIV. výroční zpráva českého státního gymnasia v Mor. Ostravě za škol. rok 1930/1931, str. 2–7. V poslední době se na Jestřábského zaměřil Milan Kopecký: v rámci přednáškového cyklu na brněnské výstavě barokních tisků proslavil 26. ledna 1968 přednášku *Komenského Labyrint a Jestřábského Vidění* a napsal články *Literární žánr Jestřábského Vidění*, ČM 1968, č. 1–2, str. 60–70, a *Komenského Labyrint a Jestřábského Vidění*, *Časopis Moravského muzea v Brně* 1968/69, *Vědy společenské* II, str. 171–184, i jubilejní monografii *Barokní spisovatel Valentin Bernard Jestřábský*, Brno 1969; *Vidění rozličné...* vydal s úvodní studií, poznámkovým aparátem a slovníčkem v *Uherském Brodě* 1973. Článek *K významu Jestřábského Vidění sedláčka*, LF 1968, č. 2, str. 207–216, opublikovala Zdeňka Tichá.

⁴ Tento údaj se týká 2. vydání z r. 1719, kdežto první vydání, vytištěné pravděpodobně v Opavě 1710 a dochované zatím jen v jediném, a to neúplném exempláři (chybí mimo jiné titulní list) *Universitní knihovny v Brně*, má 288 stran osmerkového formátu. Mezi oběma verzemi jsou jen drobné rozdíly hláskové, interpunkční, v kvantitě apod.

Odkazy Jestřábského na bibli jsou většinou neúplné, např. „psáno jest v Knize Tobiáše v kapitole 3.“ apod., pro badatele (především editora) z toho tedy vyplývá povinnost takové odkazy doplnit a zpřesnit. Pokud se ve Vidění z bible cituje, jde nezdědko o parafrázi biblického textu, o biblický text zestručněný nebo přizpůsobený určitému motivu či tématu Vidění, takže citace Jestřábského se mnohdy zcela neshoduje se žádnou starší biblickou verzí; v místech z Nového zákona jsou citace nejbližší textu Svatováclavské bible, která vycházela za života Jestřábského a z níž byl před napsáním Vidění dán do oběhu Nový zákon (1677; Starý zákon vyšel ve dvou svazcích r. 1712 a 1715). Jestřábský citoval většinou zpaměti, někdy zkontaminoval dvě místa z bible, např.: „Budeš milovati bližního svého jako sebe samého; a čeho by sám nechtěl mítí, nečiň toho bližnímu svému“ — zde jsou spojeny dva biblické citáty: 1. „Budeš . . . samého“ podle Matouše 19, 19 a 22, 39, event. podle Marka 12, 31, Pavlova Listu Římanům 13, 9, Listu Galatům 5, 14, Listu sv. Jakuba 2, 8; 2. „a čeho . . . svému“ podle Knihy Tobiášovy 4, 16. — Jestřábský měl patrně v dobré paměti latinskou verzi bible, jak svědčí např. občasně citace z vulgáty s následujícím českým překladem nebo latinská vložka do českého textu „sed conformant se huic saeculo“ — je to adaptace slov „nolite conformari huic saeculo“ z Listu sv. Pavla Římanům 12, 2.

Flores exemplorum . . . Antonia Dauroultia a Magnum speculum exemplorum Ioannesa Majora byly Jestřábskému oporou nejen ve Vidění, ale i v jiných dílech. Zjištění těchto dvou spisů a pracně určené odkazů na ně rozšiřuje nejen naše poznání Jestřábského, ale i pramennou základnu ke studiu naší barokní literatury, zejména homiletické. Je podivuhodné, že tato přímo klíčová díla unikla dosavadnímu českému barokologickému bádání — neuvádí je žádný z významných barokologů, např. ani Josef Vašica, autor Českého literárního baroka,⁵ ani Zdeněk Kalista, autor Českého baroka⁶ a pozoruhodného spisu z poslední doby — Česká barokní gotika a její žďárské ohnisko.⁷ Pokládám proto za nutné sdělit, že Dauroultius je francouzský jezuita Antoine d'Averoult (1553–1614), jehož spis vyšel mnohokrát: francouzsky s názvem *Les Fleurs des Exemples . . .* roku 1603, 1606, 1608, 1616, 1626, 1627 atd., latinsky 1614, 1616, 1620, 1624, 1629, 1656, 1685. Spis je rozdělen podle tematických okruhů na 8 knih („caput“), které se člení na oddíly („titulus“) označené číslem a v nich je vždy několik číslovaných exemplů (tedy např. údaj Jestřábského „In Dauroult. cap. 3. tit. 61. Ex. 1.“ znamená, že v Dauroultiově spise je to první exemplum 61. oddílu 3. knihy). Srovnáním několika vydání Dauroultiova spisu, mezi nimiž se vyskytují jen drobné difference, jsem přišel k názoru, že Jestřábský používal vydání z r. 1624 (Kolín n. Rýn.).

Magnum speculum exemplorum nizozemského jezuita Ioannesa Majora (1543–1608) vyšlo poprvé 1603 a pak (pokud jsem mohl zjistit) 1607, 1610, 1614, 1624, 1633, 1635, 1653, 1670, 1681, 1701, 1718. Mezi vydáními se celkem nenacházejí rozdíly, Jestřábský mohl tedy užívat kteréhokoli tisku jemu dostupného.

⁵ Praha 1938.

⁶ Praha 1941.

⁷ Brno 1970.

Kromě svých tří základních pramenů používal Jestřábský přímo některých dalších spisů, jako latinských Dialogů (*Dialogorum libri IV de vita et miraculis patrum italicorum*) Řehoře I. Velikého (většinou je cituje slovem „Rozmlouvání“), české verze Lauterbeckovy knihy *Politia historica* (1584) a Hájkovy *Kroniky české* (1541). Podle ní jsou podána vyprávění vztahující se k letům 1126, 1260 a 1318, a to o Soběslavově vítězné bitvě u Chlumce 18. února 1126 podle str. CLXXb–CLXXIa, o vítězství Přemysla Otakara II. u Kressenbrunu 12. července 1260 podle str. CCXXXIIIb–CCXXXIIIa a o vítězné bitvě Viléma Zajíce koncem března 1318 podle str. CCLXXXVIIb–CCXXXIXa.

U odkazů na spis Dauroultiův i Majorův zaznamenává často Jestřábský zkratkovitě i odkaz na autora nebo dílo, z něhož původní spisovatelé čerpali. Tato díla – stejně jako díla některých spisovatelů v textu Vidění pouze jmenovaných – Jestřábský ponejvíce neznal z autopsie, nebyla mu přímým pramenem, přesto je z velké části uvedu jako nepochybné svědectví jejich vlivu na českou a vůbec evropskou barokní literaturu.

Z antické literatury se ve Vidění jmenují nebo citují tito autoři:

1. Vergilius. – V Předmluvě k čtenářům se Jestřábský odvolává na Vergilia slovy „o čemž také psal Virgilius poeta philosophus plonicus lib. 6. Aeneid.“ Jestřábský míní především to místo Aeneidy, jak Anchises ukazoval v podsvětí svému synu Aeneovi duše dosud nenarozených významných Římanů a vyprávěl mu o jejich budoucí slávě (v. 703–899).
2. Platón. – VI. vidění se dokládá potřeba vzdělávání dítek těmito slovy z Platona: „Co myslíte, co před sebe berete, vy lidé, že se nejvíce o to staráte, abyste mnoho peněz a statku nashromáždili: o děti pak a o syny své, jimž toho zanechati miníte, žádné bedlivé péče o to nemáte.“ – Úvaha tohoto obsahu, ale jinak formulovaná, je v Platonových zákonech V, 729.
3. Xenofón. – V VI. vidění je jako exempla proti opilství použito historky z *Cyropaedie* I, 3, 8–10.
4. Synesius. – Toto jméno nacházíme ve XIII. vidění na konci exempla o střídmosti krále Cara. Miněn je nepochybně Synesios z Kyrény (asi 370–415), novoplatónský filosof, básník a řečník, z jehož díla však Jestřábský přímo nečernal, nýbrž převzal tuto historku z českého znění Lauterbeckova *Regentenbuchu*.
5. Lucanus. – Není v XVI. vidění uveden jménem, ale obecným označením „poeta jeden“, který řekl: „Nulla salus pietasque viris, qui castra sequuntur.“ Citát nacházíme v Lucanově spise *Pharsalia* X, 407, ale místo „salus“ je tam „fides“.⁸
6. Suetonius. – V XXVIII. vidění čteme, že „někdý naříkával sobě císař Oktavián nad svými nepodařilými dítkami: O utinam coelebs, vixissem orbusque perissem!“ Podle díla Gaia Suetonia *Tranquilla Divus Augustus* 65, 4 (z rozsáhlého spisu *De vita Caesarum libri VIII*) si

⁸ O záměrné slovní náhradě lze mluvit u citátu z XIII. vidění: „*Rustica gens, optima flens, pessima gaudens.*“ Pramenem tohoto citátu byly *Reliquiae Hearnianae* (ed. P. Bliss 1869, I, 140), kde však čteme: „*Anglica gens, optima flens, pessima ridens.*“

prý Augustus občas posteskl upraveným veršem z Homérovy Iliady (III, 40).

7. Claudius Claudianus. — Jmenován není, ale vztahuje se k němu toto místo v XXIX. vidění: „Dobře jeden starodávni poeta pověděl: Asperius nihil est humili cum surgit in altum: praesertim de stirpe rustica aut mendica.“ Claudianus má in Eutropium I, 181 pouze verš Asperius ... in altum, další slova buď Jestřábský sám přidal, nebo jsou odjinud.
8. Cicero. — V XXIX. vidění připomíná anděl sedláčkovi, „že staří tyrani zas povstávají, kteří Nerona císaře propovědění mají: Oderint, dum metuant“. Citát je z Ciceronova spisu De officiis I, 28, 97.
9. Aelianus. — V témž vidění je podle Aelianova spisu Varia historia XIV, 22 (ovšem Klaudios Ailianos, který žil kolem roku 200 n. l., napsal své dílo řecky) podána historka o tyranu Trysovi, jinak v historii neznámém.
10. Livius. — V XXX. vidění je slovy „Napsal v Historií římské Titus Livius“ uvedeno exemplum o zločinné Tullii. Najdeme je u Tita Livia, Ab urbe condita I, 46–48.
11. Apión. — Podle tohoto řeckého gramatika a historika první poloviny 1. století n. l., jehož rozsáhlé historické dílo se dochovalo zlomkovitě, je v XXXI. vidění vyprávěno exemplum o Androdovi a vděčném lvu, využívané často jako příklad vděčnosti v literatuře období renesance i baroka.⁹

Do pozdní antiky, v níž se rozvíjí už křesťanská literatura, patří tito spisovatelé:

1. Athanasios Veliký (asi 295–373), církevní učitel, alexandrijský patriarcha. — Připisuje se mu mimo jiné Interpretatio in Symbolum a k víře v toto věroučné vyznání vybízí anděl sedláčka ve XX. vidění.
2. Cyrillus (asi 315–386), církevní učitel, biskup v Jeruzalémě, žák a přítel sv. Jeronýma. — V XXXIII. vidění je zmíněn jako autor spisu Vita S. Hieronymi (v XXXIV. vidění je Cyrillus pouze jmenován zřejmě jako autor pramene Raulinova spisu Doctrinale de triplici morte). Vita S. Hieronymi se uvádí také pod názvem Epistola ad Augustinum de miraculis B. Hieronymi a pokládá se spíše za spis pseudocyrillský než za autentické dílo sv. Cyrilla.
3. Augustinus Aurelius (354–430), církevní otec a biskup v severoafric-kém Hipponu. — Z jeho rozsáhlé tvorby cituje Jestřábský přímo Liber de decem chordis a nepřímo (přes Dauroultia III, 202) Sermones ad fratres in eremo commorantes (v literatuře citované také jako Sermones ad Eremitas).
4. Gregorius I. Magnus neboli Řehoř I., nazývaný Veliký (540–604), papež. — Ve Vidění jsou mnohokrát citovány jeho Dialogy a navíc v XXI. kapitole jeho Homiliae 40 in evangelia.

⁹ Srov. Milan Kopecký, *Staří slezští kazatelé*, Ostrava 1970, str. 41; na souvislost mezi předbělohorským luteránským homiletikem M. Filadelfem Zámorským a V. B. Jestřábským, kteří mají velmi podobnou verzi exempla o Androdovi a vděčném lvu, jsem ukázal v článku *K české reformační postilografii*, Sborník prací filosofické fakulty brněnské university, 1969, D 16, str. 45–46.

Odkazy na antickou literaturu tvoří ve Vidění menšinu v porovnání s latinskou literaturou středověkou až barokní. Uvedu ji v tom pořadí, jak se s ní setkáváme ve spise Jestřábského, samozřejmě dílo vícekrát se vyskytující uvedu tam, kde na ně Jestřábský zkratkovitě (mnohdy jen jménem autora) odkazuje poprvé, většinou jako odkaz na pramen Dauroultiuv nebo Majorův. Jde o tyto tituly, event. autory a tituly jejich děl:

Vitae Patrum (vyskytuje se bez uvedení jména autora, za něhož bývá někdy pokládán sv. Jeroným).

Pelbartus de Temesuar, Sermones (též Pomoerium sermonum de tempore et de Sanctis).

Rodericus Santius (Sanchez), Historia Hispaniae.

Petr Tyraeus, De doemoniacis.

Johannes Cuspinianus, Carolus Magnus.

Nicephorus Callistus, Historiae Ecclesiae libri XVIII.

Paulus Aemilius, Historia Francorum (nebo De rebus gestis Francorum libri VII).

Martinus Martinius, Sinica historia (nebo Sinicae historiae Decas I).

Matthaeus Raderus, Viridarium Sanctorum.

Laurentius Surius, Vitae Sanctorum.

Gotschalculus Holen, Sermones.

Caesarius Heisterbacensis, Libri miraculorum.

Beda Venerabilis, Historia ecclesiastica gentis Anglorum.

Hieronymus Platus (Girolamo Piatti), Liber de Cardinal. dignitate.

Gregorius Alexandrinus, Vita S. Ioanni Chrysostomi.

Suidas je v IX. vidění jméno spisovatele, který prý psal o opatření císaře Valentiniana proti šízení zákazníků. Suidas se obvykle pokládá za řeckého lexikografa, který sestavil kolem r. 1000 n. l. abecední slovník obsahující nejen výklady slov, ale i historické údaje a úryvky z četných antických (některých jinak nedochovaných) spisů; pravděpodobněji „Suidas“ není osobní jméno, nýbrž název onoho anonymního byzantského slovníku (přesněji „Suda“), který je cenným pramenem kulturněhistorickým, přestože vznikl kompilací z různých děl.

Thomas Cantipratensis, Bonum universale de apibus.

Ioannes Zonaras, Annales.

Lucas Tudensis, Chronicon mundi.

Ioannes Damascenus, Historia SS. Barlaam et Iosaphat. (Je dobově podmíněné, že Dauroultius i Jestřábský pokládají za autora duchovního románu o Barlaamovi a Josafatovi řeckého církevního otce Jana z Damašku, žijícího asi 675 až 749.)

Ioannes Malobitský, Domus aeternitatis.

Wilhelm Gumpfenberg, Atlas Marianus.

Sigismundus Herberstein, Rerum moscoviticarum commentarii.

Magnus Aurelius Cassiodorus, Historia ecclesiastica tripartita (tj. Cassiodorova redakce spisu Sozomena – Socrata – Theodoret).

Ioannes Moschus, Pratum spirituale.
 Johannes Herolt, Sermones Discipuli de tempore, quadragesima et de Sanctis.
 Johannes Bonifacius, Epistulae; Paradisus puerorum.
 Gregorius Turonensis, Liber de gloria martyrum.
 Aloysius Lipomanus, Sanctorum priscorum patrum vitae.
 Ioannes Aegidius, Scala coeli.
 Horatius Tursellinus, Historia Lauretana (nebo Lauretanae historiae libri V).
 Caesar Baronius, Annales ecclesiastici.
 Ioannes Dubravius, Historia regni Bohemiae.
 Paulus Diaconus, De gestis Longobardorum.
 Ioannes Turpinus, Historia de vita Caroli Magni.
 Combesi Apophthegmata.
 Philippus Cominaeus (Philippe de Comines), De rebus gestis Ludovici undecimi, Galliarum regis, et Caroli, Burgundiae ducis, commentarii.
 Ioannes Nadası, Maria, agonizantium Mater.
 Vincentius Beluacensis, Speculum historiale.
 Ioannes Raulinus, Doctrinale de triplici morte.
 Jacobus de Paradiso Carthusiensis, Liber de peccatis mentalibus criminalibus.

Z uvedeného seznamu poznáváme, že jde o poměrně širokou škálu pramenů zaměřených historického, homiletického, legendistického a vůbec duchovního a náboženského. Tyto prameny vznikly v prostředí ponejvíce jezuitském, ale zastoupeny jsou i některé jiné řády – františkánský, dominikánský, benidiktinský aj. Citovaných děl bylo velmi využíváno zvláště v době baroka, přesto barokologický zájem o ně byl dosud neúměrný jejich někdejšímu významu. Zjišťování takových pramenů je samozřejmě obtížné, neboť staré tisky je zaznamenávají mnohdy jen zkratkovitě a nezřídka nepřesně. Určení jediného pramene si proto někdy vyžádá velkého úsilí a náležitě orientace v různých příručních bibliografiích. Tak např. na konci XXXII. vidění je údaj „e libello Maria, agonizant. Mater...“. Po delším hledání jsem zjistil, že jde o dílo Maria, agonizantium Mater napsané trnavským rodákem – jezuitou Ioannesem (Jánem) Nadasim (1613 až 1679). Vyšlo mnohokrát, poprvé r. 1640; Knihopis českých a slovenských tisků uvádí pod heslem „Nadási, Ján“ a pod č. 5991 trnavské (patrně české) vydání z roku 1648 s poznámkou „nezjištěn žádný výtisk“, ale nedaleko předtím – pod č. 5190 – se pod heslem „Maria“ nachází titul „Maria, Matka umírajících...“, tj. zřejmě překlad uvedeného latinského spisu Nadasiho, vytištěný v Praze r. 1641 a dnes dochovaný ve dvou českých knihovnách (v Praze a v Olomouci). Oba bibliografické údaje patří ovšem k sobě a pod jednoho autora, takže při heuristické práci zpřesní literární historik nejdnou výsledky námáhavé práce bibliografovy.

Vidění rozličné sedláčka sprostného od V. B. Jestřábského — zajímavý český spis z doby baroka a v několika směrech protějšek mnohem známějšího Labyrintu světa a ráje srdce J. A. Komenského — vyrůstá z poměrně širokého a pestrého pramenného terénu, jehož prozkoumání může aspoň trochu posloužit při odstraňování bílých míst z mapy barokní literatury.